

WARNING CONCERNING COPYRIGHT RESTRICTIONS

The copyright law of the United States (Title 17, United States Code) governs the making of photocopies or other reproduction of copyrighted material.

Under certain conditions specified in the law, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that the photocopy or reproduction is not to be used for any purpose other than private study, scholarship, or research. If electronic transmission of reserve material is used for purposes in excess of what constitutes "fair use", that user may be liable for copyright infringement.

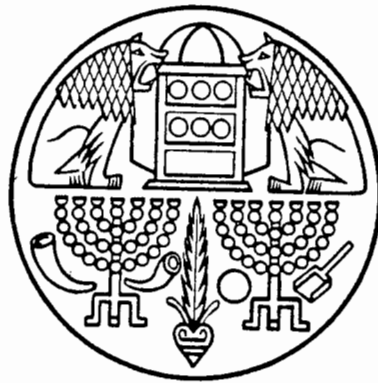
①

TITLE:

~~XXXXXXXX~~

QINAH, QINOT

אנציקלופדיה מקראית

START
HERE

תדפיס מתוך כרך ז

סופיות הכליה וחוסר התקווה, והנעימה חילונית בתחלט (אבל השווה שאלת חז"ל על תה' ג בכרכ' ז, ע"ב ובמדרש איכ"ד ד טו (דפוס וילנא), על תה' עט; איכה ד"א).

(ב) התכונות הספרותיות של הסוג. — אין הקינה צעקה ספונטנית אלא חיבור שידי המביע צעד (לפעמים אידוני) על הכליה. ברוב הקינות אפשר לציין יסודות מסוימים, אף-על-פי שלא כל יסוד מצוי בכל קינה. בקריאה איך, איכה, מובעים דגשי צעד (יד' ט"ח; מש' ה"ב) והשתוממות (שמ"ב איט.כה.כז) על מאורע לא-צפוי ולפעמים על ההיפך ממה שנצפה (יר' ב.כא) או ממה שהיה (יש' א.כא; יד.ד"ב; יר' ג.כג; נא.מא; יח' כו"ז; צפ' ב.טו; איכה א.א; ב.א; ד.א); הקריאה מבליטה את הצד הטראגי שבמאורע ואת היקפו הרב. הכליה מתוארת כנפילה (שמ"ב איט.כה.כז; ג, לד; יש' יד"ב; עמ' ה.ב). נזכרות מידותיו ותכונותיו המשוך בחות של המת או הנחרב (שמ"ב א.כב.כד; יח' יט.י"א; כו"ז; כז.ג ואילך; כח.ג.ה.יב.טו; ל.ב.ב; איכה ד.ז ועוד הרבה). רבים הניגודים בין תכונותיו לשעבר לבין מצבו בהווה (שמ"ב איט.כ.כא.כג.כד.כז; יש' יד.יא ואילך; יח' כו"ז.יח; איכה א.א). נשים ומקוננות שאומנותן בכך נקראות לבכות ולקונן על האסון (שמ"ב א.כד"; איכה ב, יח.יט; השווה יד' ט.טז—יז.יט; מט.ג; יואל א.ח). המקונן מהרהר על שמחת האויב (שמ"ב א.כ; יש' יד. זח; איכה א.ז.כא; ב.טז.יז). לשמחת בנות האויב על מפלת המת השווה שופ' ה.כד.לא; מל"ב יח.כא ואילך = יש' לז.כב ואילך; כג"ב; וכן גורדון, UT, מס' 49, שו' 11—13).

אין מקצב שידי מיוחד האופייני לקינה. החרוז בעל שני טורים, שבו השני קצר מהראשון (כגון 3:2) — המכונה מאז בודי, מקצב הקינה — נתכנה כך מפני שהוא מצוי בקינות אחרות (יש' יד.ד ואילך; יח' יט; עמ' ה.ב) ובעיקר במגילת איכה (ע"ע). מקצב זה, שבו הטור השני בחרוז קטוע, כאילו מביע בכי כבוש. אבל מקצב זה אינו מצוי בקינות דויד, ולעומת זאת הוא בא גם בסוגים ספרותיים המביעים קורת-רוח (כגון תה' יט.ח ואילך; שה"ש ה.ט ואילך), וכיום מודים הכל שאין הכינוי מקצב הקינה תואם את העניין.

(ג) הסוג על טיפוסיו. — נוסף לתכונות שנמנו לעיל, האמורות בקינה בכללה, אפשר לציין עוד כמה תכונות המיוחדות לטיפוסיה השונים: 1. קינה על יחיד. א. תכונות ספרותיות. — (1) תוכן. — קינות דויד על שאול ויהונתן ועל אבנר (שמ"ב איז.כז; ג.לג.לד) הן היחידות מטיפוס זה שנשתמרו במקרא. ידועות גם נוסחות שספדו בהן למתים: הוי אחי והוי אחות... הוי אדון והוי ה'דה (יר' כב"ח; והשווה מל"א יג.ל; יר' לד.ה; והשווה הקריאה הו הו בעמ' ה.טז). אבל אין אלו אלא קריאות מספד, ולא קינות (השווה גם שמ"ב יט.א.ה).

שתי הקינות המיוחדות לדויד שונות זו מזו בגודלן ובתוכן-ן. רק בראשונה מצויות רוב תכונות הקינה שצוינו לעיל. הזכרת שמותיהם של המתים בשתי הקינות האלה (שמ"ב א, כא-כו; ג.לג), אף-על-פי שהיא נראית כדבר המובן מאליה, אפשר שהיא יסוד מודע וחשוב של הקינה, שהרי הזכרת שם המת חובה היא על בניו (שמ"ב יח.יח). לקללת מקום האסון

ח'רבת טיב, 5.5 ק"מ מצפון לערד. במקום זה מצויים ישוב ומצודה וביניהם באר עתיקה. זיהויה של מצודה זו עם קינה מסתבר על-פי המכתב מערד.

פרס, ארץ-ישראל, אנצ' ד, 820; י. אהרונ, יהודה וירושלים (קובץ), ירושלים תשי"ז, 50; הנ"ל, ארץ-ישראל ט (תשכ"ט), 10—15; קלאי, נחלות, 318 י"א ABEL, GP 2, 417—418; Y. AHARONI, BASOR 197 (1970), 16 ss.

קִינָה, קִינֹת. — חלוקת הערך: [א] הקינה במקרא ובישראל: (א) הגדרות ושמות. — (ב) התכונות הספרותיות של הסוג. — (ג) הסוג על טיפוסיו. — 1. קינה על יחיד: א. תכונות ספרותיות. — (1) תוכן. — (2) צורה. — ב. מקום הסוג בחיים. — 2. קינה קיבוצית: א. תכונות ספרותיות. — ב. מקום הסוג בחיים. — 3. קינה נבואית: א. תכונות ספרותיות. — ב. תפקידי הסוג. — [ב] הקינה בעולם הקדום ובתדבירות השכנות: (א) קינה על יחיד. — (1) מיסופוטמיה. — (2) כנען. — (3) מצרים. — (4) חת. — (5) יוון. — (6) הערבים. — (ב) קינה קיבוצית. — (ג) קינה נבואית. — [ג] סוף דבר.

[א] הקינה במקרא ובישראל: (א) הגדרות ושמות. — קינה — במקרא חלים המונחים קינה וקונן (פועל הנגזר מן השם) על הספד על יחיד שמת; הספד קיבוצי, על עם או עיר או ארץ שנפלו באסון כללי; והספד נבואי, לפעמים דציני, אבל לרוב מלעיג, על נפילתו, לעתיד או לשעבר, של מלך, עיר, או עם וארצו, רובם אויבי ישראל. הקינה היא חיבור שירי, ואפשר שמשמעות השם מעיקרו — שיר. וכן קִינָה משמעות קינתא בסורית: כל זמר ומזמור; בערבית, זמרה; באתיופית קִנְיָ = שיר פולחני, וקִנְיָ = לשיר (יש' גוזרים את השם מלשון קִינָה = חדש מתכת, ומשמעות קינה — מעשה אומנות).

נהי — כנראה לשון נרדף, נהה, נהי (יר' ט.ט.יז.יט; לא, טו; יח' ל.ב"ח; עמ' ה.טז; מ' ב.ד; בן-סירא לח.טז); השווה גם הי (יח' ב"ר) ואולי ני (שם כז.לב).

מספד — קבורה ומספד הם צמד חוזר בהקשרים של אָבֶל (ע"ע; ועוד עיין להלן). כפי הנראה שונה המספד מהקינה. הם נבדלים זה מזה בשמ"ב ג.לא.לג. אף-על-פי שנתפתח נוסח גם למספד (הוי אחי, וכו'; ועי' להלן), הרי היה נוסח זה קצר ופשוט ביותר, והמספד נתפס בעיקרו כצעקה מרה, יללה (השווה עמ' ה.טז; מ' א.ח; המונח קשור פעמים הרבה בככי, כגון בר' כג.ב; יח' כז.לא; וכן באוגריתית בכית // משפדת, ובאכדית (bikitu u sipdu/sipittu), ולכן לא נראית הדעה שקריאות אלו הן רק המלים הראשונות של קינות ידועות. למספד גם משמעות לא-קולית: הכאה על החזה, כהגדרת חז"ל: איזהו מספד זה שעל הלב (תוס' מ"ק בסוף [מהד' צוקרמאנדל, עמ' 231], שם מביאים דאיה את הכתוב יש' ל.ב"ב; אבל הגירסה ביש' מסופקת).

גם אין לערוב את הקינה בתחינות היחיד והעם שבספרות המזמורית, אף-על-פי שהחוקרים הכותבים אנגלית וגרמנית מכנים גם את הקינה וגם את התחינה בשם משותף Klage(lied), lament(ation). אמנם יש בין שני סוגים אלו דמיון טבעי בעניין ובמוטיבים, אבל בתחינה שולט צד התפילה אל האלהים והתקווה לעתיד, ואילו בקינה שולטים

השווה שולחן-ערוך, יורה דעה, סע' שמד.א). לדעת גאסטר צורת השפעל שבשם האוגריתית משפדת (והשווה גם צורת הספיד שבעברית) אפשר שהיא מורה על תגובת השומעים.

ב. מקום הסוג בחיים. — ברור שקיננו את הקינה במות המת, אבל מקומה המדויק במנהגי האבל (ע"ע) אינו מחוור. ובמיוחד אין לדעת אם הקינה קדמה דרך-כלל לקבורה או באה אחריה. יש שהמספד מוזכר לפני הקבורה (בר' כג.ב; נ. י.ג; שמ"א כה.א; כח.ג; יר' כב.יח; כה.לג), אבל בכתובים אחרים באים באותו הקשר גם סדר זה וגם סדר הפוך (מל"א יג.כט"ל; יד.יג.יח; יר' טז.ד"ו). גם בבן-סירא לח.טז-יח הסדר הפוך. לעומת זאת, מן הכתוב בשמ"ב ג.לא-לה, מסתבר שדויד קונן את הקינה על אבנר אחדי הקבורה, אבל המספד קדם לה, כנראה, בשעת ההליכה אחרי המיטה (השווה גם בר' נ.י). אפשר שהכל מורה על קינה ומספד שנמשכו כל ימי האבל. לפני הקבורה ואחריה. אָבֵל דויד ואנשיו על שאול ויהונתן, כולל המספד והקינה (שמ"ב א.יב.יז-כז) נערך אפילו בנפרד מקבורתם, שהיתה במקום אחר (שמ"א לא.ח-יג).

את הקינות על שאול ויהונתן, אבנר, ויאשיהו קוננו גברים (השווה עמ' ה.טז; דה"ב לה.כה) ידידי המתים, ולא קרובים או מקוננים מקצועיים. קינות על יאשיהו נאמרו גם על-ידי שרים ושרות (דה"ב לה.כה; השווה גם מספד של גברים ונשים לחוד (זכ' יב.יב-יד). אך גם בישראל, כמו בעמים (ע"ע אבל 1. והתמונות שם) היו גם מקוננות (יר' ט.טז-כא; השווה ז.כט; יח' לב.טז), וגם מקוננים שאומנותם בכך (עמ' ה.טז). השווה גם סופדים, קה' יב.ה). לשון הכתוב ביר' ט.טז, קראו למקוננות ותבואנה ואל החכמות שלחו ותבואנה, מלמד שיכולת הקינה נחשבה לחכמה. כנראה כך גם מתפרש הצירוף יודעי נהי בעמ' ה.טז; והשווה באכדית: mūdê širbi. ואין לנו עדות מפורטת על דרך פעולתם של אלו במספד על יחיד.

העדות על מקום הקינה בלווייה בתקופה המאוחרת היא יותר רחבה, אבל היא מסתכנת בגלל אי-דיוק במערכת המור-נחים, בייחוד במלים הספד ומספד. לפי בן-סירא נחשבה הקינה חובה כלפי המת לא פחות מקבורה: בני על המת הזיל דמעה, התמרר ונהה קינה. כמשפטו אסוף שארו, ואל תתעלם בגויעתם. המר בני והתם מספד, ושית אבלו כיוצא בו. יום ושנים בעבור דמעה, והנחם בעבור עון (לח.טז-יט). ההלכה קבעה שישכרו מקוננות (מש' כת' ד.ד; תוס' כת' ד.ב. מהד' צוקרמאנדל, עמ' 1264), כנהוג אולי כבר בתקופת המקרא (השווה יר' מח.לו) וכן אצל עמים אחרים (עי' להלן). את המקוננות ליוו בחלילים (מש' כת' ד.ד; תוס' נדר' ב.ז. מהד' צוקרמאנדל, עמ' 1277); ב"מ ו.א; שבת כג.ד; והשווה יוסף בן מתתיהו, מלח' ג.ט.ה; מתי ט.כג). כבר בבית המת הת-חילו בכבי ויללה (מתי שם; מרקוס ה.לח), וכן בהספד (ברכ' יט. ע"א) שפירושו הכאה על הלב. בהליכה אחר המיטה קילסו לפני המת ושיבחו את מעשיו (שמחות ג.ג, שו' ו; שבת קנא, ע"א). וכן ערכו המקוננות קינה ועינוי (מש' מ"ק ג.ט). נהגו להוריד את המיטה בכמה מקומות ולהספיד (במשמעות הכאה על הלב; שם ותוס' מ"ק בסוף מהד')

(פס' כא) אין אח בקינות מקראיות (השווה בר' ד.יא-יב), אבל מצאנו אותה כמעט כלשונה באגדת אַקְהַת האוגריתית בדברי המלך דנאל שעה שהוא חושש למות בנו: כל טל כל רכב כל שרע תהמת-מ (אַקְהַת א. שו' 44-45; על-סמך זה גורס גינזברג גם בשמ"ב א.כא: ושרע תהמות, תחת: ושדי תרומות); ועיין עוד להלן [ב], [א], (2). — הכינוי אחי יהונתן מזכיר את נוסחות המספד (הוי אחי), אבל הואיל והוא חל כאן על יהונתן בלבד, ואין שאול מכונה לא אבי (השווה שמ"א כד.יב) ולא אדון (כנוסח המספד), נראה שהכינוי אחי יהונתן אינו משקף את נוסח הקינה אלא את החיבה של דויד ליהונתן.

הדי קינה זו נשמעים בקינות מאוחרות. על יהודה המכבי קוננו: איך נפל רב, מושיע ישראל (חשמ"א ט.כא); ועל רבי ישמעאל קוננו בנות ישראל: בנות ישראל אל רבי ישמעאל בכינה (מש' נדר' ט.י), ואפשר שיש כאן חיקוי ללשון הכתוב. דרך-כלל אין הקינות שבספרות חז"ל מחקות את לשון המקרא (למשל: ווי חסרא ארעא דישראל גברא רבא, מג' כח, ע"ב; הוי ארי הוי גיבור, שמחות א.ט; הי עניו הי חסיד, תלמידו של... תוס' סוטה יג.ג.ד [מהד' צוקרמאנדל, עמ' 319]; ברכ' ו, ע"ב; ארץ שנער הרה וילדה, ארץ צבי גידלה שעשועיה, אוי נא לה אמרה רקה, כי אבדה כלי חמ' דתה, מג' ו, ע"א; ועי' גם חשמ"ד טז.הי-ב).

בקינת דויד הקצרה על אבנר כמעט שאין אף אחת מתכונות הקינה על שאול ויהונתן, חוץ מן הפועל נפל והזכרת שם המת. אפילו מעלותיו של המת אינן מוזכרות, רק בערב אחרי הקבורה והקינה אמר דויד: הלא תדעו כי שר וגדול נפל היום הזה בישראל (שמ"ב ג.לח); בקינה יש רק קובלנה על אופן מיתתו של אבנר שאינה ראויה לגיבור. היעדר השבח בקינות על נרצחים נמצא גם בקינות ערביות, וכן נמצאות קובלנות על מסיבות המיתה בקינות יווניות; עי' להלן [ב]. (א), (5). ואפשר שאין המוכב בשמ"ב ג.לג-לד אלא קטע מקינה ארוכה יותר או קינה אחת מבין רבות שקוננו על אבנר.

לשתי הקינות גון חילוני. אין אלהים מוזכר בהן כלל (השווה עמ' ו.י), אין בהן לא תפילה על המתים ולא זכר למסירותם לה. גון חילוני זה הולם את היעדרו הכללי של עולם המות והאבל מתחום דת ה'.

(2) צורה. — על-סמך הפזמון בקינה על שאול ויהונתן (שמ"ב א.יט.כה.כז; השווה יש' יד.ד.יבא וכן יא.א.יד) וה-חזרות בקינת הלעג על מצרים (יח' לב.יט-לב; השווה בכרית החדשה חזון יוחנן יח.יט.יט). יש משערים שסגנון הקינה היה אנטיפוני (מעין דו-שיח. השווה זכ' יב.יב-יד ודה"ב לה.כה). וכך מוגדרת הקינה במשנה: איזהו עינוי שכולן עונות כאחת; קינה שאחת מדברת וכולן עונות אחריה (מ"ק ג.ט; השווה הספדין והעונין אחריהן, ברכ' סב, ע"א). כך הבין יוסף בן מתתיהו את שמ"ב ג.לכ-לד: וחיבר קינות על מותו ועמד בעצמו על קברו והתחיל ראשון בוכה והקהל עונה אחריו (קדמ' ז.א.ו; השווה בכרית החדשה מתי יא.יז). כתגובה לנהי המקוננות מצפה ידמיהו לדמעות (יר' ט.יז). תפקיד ההספד בתקופת חז"ל היתה לגרות בכי (ברכ' ו, ע"ב;

קטע מתבליט מצרי המתאר קינה והכנות לטקס הקבורה. מופ, ימי שושלת י"ט

ברורה, אם הוא קביעת יום זכרון ליאשיהו (ואם כן איך נשכח יום כזה, בעוד נזכר יום מותו של גדליה בן אחיקם?) או מנהג לזכור גם את אסון יאשיהו בכל זמן שמתאבלים על אסונות אחרים (דעת גויטיין על-פי רש"י ומנהג ערבי). מכל מקום, הזכרת המתים בקינות בתקופת השנה ידועה גם אצל עמים אחרים.

עוד קינה שנקבעה לדורות מרומזת בסיפור בת יפתח. לפני שאביה עשה לה את נדרו נטלה הבת רשות לרדת על ההרים עם רעותיה ולככות על בתוליה חדשיים; ואחר כך היה חוק בישראל: מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח הגלעדי ארבעת ימים בשנה (שופ' יא, ל"מ; ע"ע יפתח, בת יפתח). נוסח הקינה לא נשתמר.

2. קינה קיבוצית: א. תכונות ספרותיות. — כשהאסון כללי ונופל עם רב או עיר או ארץ, היקף האסון מעלה אותו למדרגת תופעה היסטורית וכל העם משתתף באבל. כשהמ-דובר בעם רב אין האבל הקיבוצי אלא הרחבת האבל ליחיד (השווה שמ"ב א,יב). אבל גם בחורבן מקדש, עיר ואומה נהגו אותם מנהגי אבל שנהגו במות אדם (יר' מא,ה; וע"ע אבל 2). רוב דוגמות הקינה הקיבוצית משתקפות בנבואה (כגון עמ' ה,ב,טז; ח"י; וע"י' להלן 3) ובספרים החיצוניים (חשמ"א א,כז; ט,מא; חשמ"ג ד,ר"ח; השווה עזרא הרביעי י"ח,כא-כג). גם פרקים א,ב,ד שבמגילת איכה, המתאבלים על חורבן יהודה וירושלים והמקדש, הם בגדר קינות קיבור-ציות (השווה גם קטע הקינה ממגילות מדבר יהודה, DJD 5, no. 179). אופי זה ניכר כבר בכינוי המגילה בספרות של-

צוקרמאנדל, עמ' 231). ההספד נערך אולי בבית-הקברות (רש"י במג' כט, ע"א) וכן במקומות שונים הידועים כבית הספד, מקום הספד, אולי ספד, ושדה בוכים (ב"ב ק, ע"ב; כת' פד, ע"א; תוס' ברכ' ב,יא [מהד' צוקרמאנדל, עמ' 4]; מ"ק ה, ע"ב). שונה מהקינה וכו' היה ההספד שאמרו ספדן מקצועי או לפעמים קרובו של המת (מג' כח, ע"ב; ר"ה כה, ע"א; מ"ק כא, ע"ב). הספד של רבים נאמר בבית-הכנסת (מג' כח, ע"ב; תוס' מג' ג בסוף [מהד' צוקרמאנדל, עמ' 225]). נקבע שיעור של שלושה ימים לבכי (השווה בן-סירא לח,יט) ושבעה להספד (מ"ק כז, ע"ב). תפקיד ההספד היה לעורר את בכים של השומעים (ברכ' ו, ע"ב; שבת קנג, ע"א) ולכבד את המת (סנה' מו, ע"ב — מז, ע"א; השווה מג' קח, ע"ב).

מיר' ט,יט נראה שהמקוננות לימדו אשה רעותה קינות ואף העבירו לבנותיהן. אפילו על תקופה קדומה מזו נאמר שקינת דויד על שאול ויהונתן היתה כתובה על ספר הישר (שמ"ב א,יח). סתומה משמעות ההערה ויאמר ללמד בני יהודה קשת (שם). לדעת כ. גורדון פירושה, שקינה זו (וגם תה' ס) מצאה מקום בחינוך הצבאי, לעודד את החיילים להיות גיבורים כשאול ויהונתן. בדה"ב לה,כה נאמר בעניין קינת ידמיהו על יאשיהו: ויאמרו כל השדים והשרות בקיר נותיהם על יאשיהו עד היום ויתנום לחוק על ישראל והנם כתובים על הקינות (השווה גם יח' יט,יד ואולי לב,טז). ברור שאין הקינות מכוונות לס' איכה, שאין בו דבר על יאשיהו; ומסתבר שהוא סתם אוסף של קינות. גם משמעות החוק אינה

הם של הסובלים (עמ' ה, טז; ח, י; מ' ב, ד; אולי גם י' ר, לח, כב [השווה עו' ה, ז]; השווה זכ' יב, יי, יד). כשהמדובר בעם ישראל, הקינה מלאה צער (יש' כב, ד; השווה מ' א, ח). אבל כבר בימי קדם נהגו המושלים לקונן קינת לעג על מפלת האויב, כגון קינת המושלים על נפילת מואב לפני סיחון מלך האמורי: אוי לך מואב, אבדת עם כמוש, נתן בניו פליטים ובנותיו בשבית, למלך אמורי סיחון... (במ' כא, כט). הנ"ב יאים שחזו פורענות לאויבי ישראל, סיגלו לעצמם סגנון עתיק זה, וירמיהו אף הביא את דברי הקינה על מואב (בשינויים, י' מה, מו). בנבואות הגויים של ישעיהו רואה הנביא בכי ואבל (יש' טר-טז), והוא מקונן קינת לעג על מלך בבל (יד, ד-כא) שלדעת אחדים אינו אלא סרגון מלך אשור (וינקלר, אור, גינזברג). הקינה מכונה משל בפס' ד (השווה מ' ב, ד, אבל השבעים גורסים θρηνη, קינה). גם ירמיהו חזוה אבל ומספד לגויים ומשתמש ברמזים ויסודות מסגנון הקינה (י' מה, א ואילך, יז, כ, לא, לד, לז, לזא, לט, מ; מט, ג, כה, ?); נ, כג; נא, מא), וכן מקונן עובדיה על אדום (עו' ר-ז, השווה ה; והשווה י' לח, כב) וצפניה על גינה (צפ' ב, טו). יחזקאל קונן שש קינות ממין זה, והדבר משתקף בתוכן המגילה שאכל בתחילת שליחותו: קינים (= קינות) והגה והי (ואולי צריך להיות נהי, יח' ב, י). אחת הקינות קוננה על נשיאי ישראל (פרק יט), ואילו השאר קוננו על צור (כו, טר-יח; כז) ומלכה (כח, יא-יט), פרעה (לב, א-טז) והמון מצרים (שם, יז-לב). בסוף ימי בית-שני קונן ישוע בן חנניה שבע שנים וחצי קינה על ירושלים: הוי על ירושלים, וכו' (יוסף בן מתתיהו, מלח' ו, ה, ג).

הקינות הנבואיות משקפות יסודות של סגנון קינת היחיד: קריאות "איך" (יש' יד, דיב; י' ט, יח; מה, יז, לט; מט, כה, ?); נ, כג; נא, מא; יח' כו, יז; עו' ה, ז; מ' ב, ד; צפ' ב, טו). נפילה (יש' יד, יב; יח' כו, ט, יח; כז, כז, לד; כח, יז); עמ' ה, ב; השווה יח' יט, יב), אבל הטבע (יש' יד, ח), ניגוד העבר וההווה, כולל מעלותיו של ה"מת" (יש' יד, ד, יג, יז; י' מה, יז; מט, כה; נ, כג; נא, מא; יח' יט, יי, יד; כו, כז; כח, יב, יט; צפ' ב, טו; למי' א, השווה שמ"ב א, כ, בקינות הנבואיות הראשונות אין זכר לה' ויש שהאסון אף מתואר בפעלים סבילים (במ' כא, כט; עמ' ה, ב), אף בקינות ישעיהו, ירמיהו ויחזקאל וברמזי הקינות שבירמיהו נזכר ה' רק מעט. בקינות הנבואיות יש גם יסודות שאינם מצויים בקינות היחיד המעטות שבמקרא, אבל בוודאי משקפים אף הם יסודות מסגנון הקינה, כגון השאלה התמוהה "הזה... (יש' יד, טז; השווה יש' כג, ז; איכה ב, טו) ותיאור השאל או קבלת פני המת בשאל (יש' יד, ט; יח' לב, יח-לב); תיאור דומה בקינה על אר-נמ מלך אור מאשש השערה זו (ועיין להלן). דימוי צור לאניה נשברת מזכיר דימוי דומה של המת כאניה השבה לגמל (השווה שמ"ר ויקהל מה, א; וכן בספרות היוונית). אבל מסתבר שהדימוי כאן משקף את מסחר הים של האי צור.

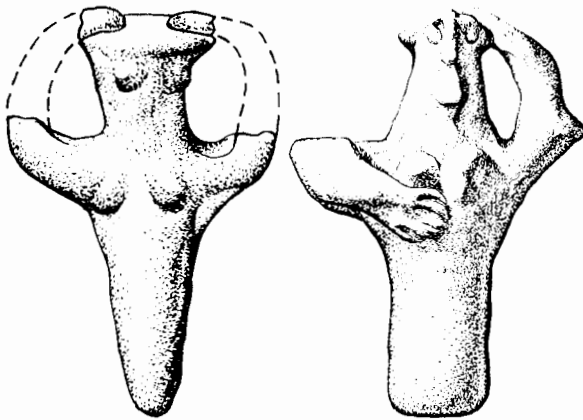
בקינות הלעג יש תערובת סגנון מסוגים אחדים. משום תפ-קידן הנבואי הן מופנות כלפי מאורע בעתיד ולא בעבר, ול-פעמים מתגבר צד ההגדה מראש עד שמתעלם צד הקינה (יח'

אחר המקרא: (מגילת או ספר) קינות (ע"ע איכה). בעוד שהפרקים ג, ה שבמגילה הם תחינות, פרקים א, ב, ד משקפים צורת הקינה. הם מתחילים במלה איכה ותוהים על חורבן ירושלים ועמה. בא בהם עימות העבר וההווה (א, א, ז; ד, ז). אין העיר מדומה כמתה אלא כאלמנה ואם שכולה (א, א, טז; ב, יט, כב). מוזכרת שמחת האויב (א, ז, כא; ב, טז-יז), ועולה הקריאה לבת-ציון לבכות (ב, יח-יט) ומובעת תקוות הנקמה (ד, כ-כב; מוטיב הידוע מקינות העמים).

אבל אין להתעלם מן ההבדלים שבין פרקים אלו ובין קינה אמיתית, בהספד על יחיד. הקינה האמיתית אינה מזכירה את מגרעות המת, ואילו מגילת איכה מודה בהטאיה של העיר האבלה (א, ה, ח, יד, יח, כ; ב, יד; ד, ו), ושל נביאיה וכהניה שנהרגו בחורבן (ב, יד; ד, יג; השווה ב, כ). שלא כקינה האמיתית שהיא חילונית באופייה, מזכירה מגילת איכה את ה' ומייחסת לו את החורבן (א, ה, יד, טו, יז, יח, כא; ב, א, ב, ה, ט, יז, כ, כב; ד, יא, טז), ואף מתפללת אליו ומקווה לעתיד (א, ט, יא, כ-כב; ב, יח-כ; ד, כ-כב). אין הכרת החטא נובעת מאיזו השפעה מדומה של הנבואה על המגילה, שכן משתקפת בה דווקא השקפת עולמה של הדת העממית הלא-נבואית (קויפמן). וכן אין לראות בתפילה ובתקווה לעתיד השפעת התחינות שבשכ' תהלים. כל ההבדלים שבין קינות על יחיד לקינות שבאיכה נובעים מנושא המגילה, שאין עניינה מיתה ממש (שהרי, אין ירושלים מדומה כמתה) אלא כליה היסטורי-רית, ודווקא ההיסטוריה נתפסת כתחום פעולתו המובהק של ה', בעוד שרקע הקינה האמיתית, עולם האבל והמתים, רחוק מדת ה'. גם מוטיב התקווה למרות הכליה הקיבוצית הנרמזת במגילה היא תולדת האמונה הישראלית; שהרי ברית ה' עם ישראל נצחית היא, ועל כן הוא עתיד להשיב את שבות עמו (וי' כו, לט-מה; דב' ל, א-י; יר' לא, לה-מ; לג, כד-כו; עמ' ט, ח). לפיכך אין פלא ששלוש הקינות שבמגילת איכה (פרקים א, ב, ד), סופחו להן שתי תחינות המביעות עיקרים אלו השכיחים בסוג התחינה (ג, כב-מא, נה-סו; ה, א, ז, טז, כ-כא). אין עירוב הסוגים באיכה מורה אפוא על טשטוש הסוגים אלא על השקפת דת ישראל.

ב. מקום הסוג בחיים. — אין עדות מפורשת על מקום הקינות הקיבוציות בחיים. ככל שגדל אסון הציבור, גדל היקף האבל (שמ"ב א, יב; עמ' ה, טז; השווה יר' ז, כט ואולי גם ט, ט; חשמ"א א, כה ואילך; חשמ"ג ד, ד ואילך). ביראל א-ב מתוארים תחינה ומספד לאומיים הנערכים בבית המקדש, אבל אין שם קינה. העדות לקריאת מגילת איכה ביום תשעה באב אינה קודמת לימי-הביניים (מס' סופרים יד, א). יש משערים שהמגילה נקראה בצום החמישי בימי גלות בבל ושיבת ציון (זכ' ז, ג, ה; ח, יט), ואולי קוננו בהר הבית ובמ-קומות אחרים כבר בימי גדליה בן אחיקם (השווה יר' מא, ה), אבל אין הוכחה להשערות אלו.

3. קינה נבואית: א. תכונות ספרותיות. — רוב הקינות במקרא באות בנבואה. הנביא רואה פורענות חשה ובאה ומקונן עליה מראש (יש' כב, א-ג; יר' ט, ט; יח' יט; עמ' ה, א-ב; השווה מ' א, ח). קורא לנשים לקונן (יר' ז, כט; ט, טז-כא; השווה ד, ח; ו, כו; יש' כג, א-יד), או חזוה את קינותי-

צלמיות חרס של מקוננות. התקופה הישראלית.
מימין צלמית מאזור, משמאל — מתל ג'מה
(על-פי ט. דותן, ארץ-ישראל ט (תשכ"ט), 46)

העתיקות שבידנו — יש להזכיר בראש וראשונה את שתי קינות היחיד ששרדו על לוח (מן התקופה הבבלית הקדומה) הנמצא במוזיאון פושקין במוסקבה, ושפרסמן קרמר בשנת 1960. בשתי הקינות מקונן המחבר על אשתו ועל אביו. כל אחת משתי הקינות, הכתובות בסגנון שירי נעלה, פותחת בהקדמה המספרת על מות הנפטר ומזכירה את מידותיו המשובחות. כששמע המחבר על מות אביו או אשתו, כתב או קונן את הקינה עצמה, שבה הוא פונה אל המת ומתאר את יגון הנשואים אחריו; הוא מתפלל לשלום נפש המת ולשלום ביתו (בסיום הקינה על מות אשתו הוא מקלל את מי שהרגה, השד ששלח בה יד). יצירה שומרית אחרת שעניינה מספד וקינת-יחיד הוא החיבור על מותו של אֶרֶנֶם מלך אור שנפל בקרב (JCS 21, 104–122; 17^e Rencontre Assyrienne, 81–92). מסופר שם על קבלת פניו על-ידי דרי השאול (השווה יש' יד.ט). כבר בהיותו בשאול, עשרה ימים אחרי ירידתו שמה, משיגה אותו היללה של ארץ שומר ושל הנשואים אחרי המלך — יללה על (או של) חומת עירו אשר לא השלימה, ארמונו החדש שעדיין לא שימח את המלך, ויללה על (או של) אשתו, בנו, ואחיותיו (השווה דב' כה"ז). המלך עצמו מקונן וקובל על מותו הבלתי-ראוי לו, על יגון אשתו ועל הפיכת שיריו למספד. אחר-כך קובלת האלה אַנַּנ ומקוננת על אור-נמו בתור בן-זוגה (ע"ע תמוז, [א]); בקצפה היא מנפצת שמים ומכה ארץ... הורסת את המרבק ומחריבה את מכלאת-הצאן ובסוף היא קובעת שייזכרו שמו ומעשיו של אֶרֶנֶם. בסוף המספד כתוב: יללה היא... בכיה היא, קינה היא (השווה יח' יט.יד; לב, טז).

יצירות מטיפוס אחר הן הקינות על אלים שנעלמו. החשר-בות שבהן הן הקינות בחודש תמוז על ירידת האל דַּמְז. הוא תמוז, שאולה (ע"ע מסופוטמיה [ד], 5; תמוז, [א]), ירידה המסמלת את מות עולם הצומח בקיץ. הדן של קינות אלו ושל טקס האבל הכרוך בהן (Ebeling, Tod und Leben, 49): 3–4; גלגמש, לוח ו, שו' 46–47) עולה מדברי יחזקאל על

לב.ב.טז; וכמעט כך אף בפרק יט). קינות הלעג על אויבי ישראל דומות בסגנוןן לשיר הלעג ומשל הלעג (כגון מל"ב יט.כא-כח = יש' לז.כב-כט), ועירוב הסוגים האלה עתיק (במ' כא.כז-ל). עתיקות זו מוכיחה שהעירוב מושרש בתפ"קיד הטקסט ולא בטשטוש מאוחר של הסוגים.

קינות הלעג נבדלות מן הקינות האמיתיות בתוכנן לא פחות מאשר בסגנוןן ובנעימה. הקינות האמיתיות מדברות רק בשבח המת, ואילו הקינות הנבואיות מציינות גם את חטאיהם של סובלי הפורענות (יש' יד.ד-כא; יח' יט.ג, ו-ז; כה.טו-יח; לבי.יח-לב). ביחוד את גובה-לבם (יש' יד.יג-יד; יח' כז, ג; כה.יז). הבדל זה מדגיש את גורם הנפילה בהתאם להשקפת הדת.

ב. תפקידי הסוג — ברור שקינות הנביאים ממחישות את הפורענות הנחזית, אבל נראה שהן נבעו גם מגורמים אחרים. נבואת הפורענות היא גזרת האלהים, ובכך היא ודאית. בספ"רות העתיקה ידועות לנו עוד קינות מוקדמות על כליה הנראית כוודאית. בשני שירים בבליים על גורלו של הסובל נאמר שקוננו על הסובל בעודנו חי (AfO 19 [1959–60], 52: 146–147; W. G. Lambert, Babylonian Wisdom Literature, 46: 114–116). השווה שירי הבכי של כרת מלך אוגרית כשחלה (גורדון, UT, מס' 125, שו' 97, ואילך). וכן התאבלו וקוננו הנשים על הקטור כשיצא לקרב וחשבו שהוא לא ישוב (איליאס ו, שו' 495–502). השווה גם יר' כב, י"ב; לח.כב. בדורות מאוחרים קוננו היהודים על גזירת תלמי שיהרגו (חשמ"ג ד.ח; וכן נהגו לקונן על הגזירות בימי-הביניים); תומכי ישו קוננו בשעה שהוצא לצליבה (לוקאס כג.כז). קינות מוקדמות אלו הן תגובות טבעיות הנבעות מהשתתפות המקוננים בצרה, וכן נראות קינות הנביאים כשהמדובר בצרת עמם.

גורם שני משתקף בדבר ה' ליחזקאל: נהה על המון מצרים והורידהו, אותה ובנות גוים אדירים אל ארץ תחתיות את יורדי בור (יח' לב.יח). ביח' כו.כ; לא.טז, ה' בכבודו ובעצמו הוא המוריד שאולה, ואילו כאן הנביא הוא המוריד שאולה באמצעות קינתו (נהה). תפקיד נבואי זה משקף את האמונה שקינה על אדם חי היא סימן רע לו ועשויה להחיש את מותו (השווה שמחות א.ה"ז; וכן שולחן-ערוך, יורה דעה סי' שלט, א). כן נחשבה קינת ישוע בן חנניה לסימן רע (יוסף בן מתתיהו, מלח' ו.ה.ג). יתר על כן, תפקיד זה משתלב בפעור לות הדרמאטיות של הנביאים, שלפעמים תפקידן לא רק לסמל אלא אף כאילו לבצע את המסומל (להוציא מכוח הגזירה אל פועל דמיון, כדברי רמב"ן לבר' יב.ו; השווה מל"ב יג.טו-יט).

[ב] הקינה בעולם הקדום ובתרבויות השכנות: (א) קינה על יחיד. — לוקיאנוס מסמוֹסֵטָה, מחבר חיבור יווני "על האבל" (περί πένθους), כבר ידע במאה ב' לסה"נ שהקינה מנהג משותף היא לכל העולם, ואכן ידועות קינות בקרב כל שכני ישראל. קינות של עמים אחרים, וידועות על מקומן במנהגי האבל, עשויות להוסיף על עדות המקרא.

(1) מיסופוטמיה. — מספרות הקינות השומרית — שהן הקינות

בקִינֹת השומריות שהוכחו לעיל נראה שהראשונה חוברת כששמע הבן מרחוק על מות אביו, ואילו השנייה נאמרה לפני גווית אשתו. בחיבור על אור־נמו נראה שהקִינֹת על נפילתו נמשכו ימים דכים אחרי הקבורה ואולי נקבע הנוסח שלהן גם לטקס־אבל לעתיד (ועוד ראה דוסין וואטרמן בכיבול־גראפיה).

(2) כנען. — מנהגי הכנענים משתקפים ביחוד במיתוס האר־גריתי. על אבל אֵל, אבי האלים, וקריאתו בשמעו על מות בנו בעל (ע"ע אבל. לדברי אֵל השווה בר' לזלה; שם"ב יב, כג). בעלילת אֵקֶהת נשמר קטע זעיר שהכיל את ככי האלה ענת על מות אֵקֶהת; הוא פותח במלה: אוי, והוא כולל גם את המלה אבד (גורדון. 3 אֵקֶהת, פנים, שו' 42, 39). אֵבֶל המלך דנאל, אבי אֵקֶהת, מתואר באותה שירה בפרוטרוט ונשתמר יפה. בתחילת אבלו הוא מארר את הטבע: שבע שנים יצרך (מכוון לענן) בעל, שמונה רוכב־ערבות. אל טל, אל מטר, וכו' (1 אֵקֶהת, שו' 42—46; ועיין לעיל [א], ג), 1). כשמוכח לו שנהרג בנו, הוא מחפש את גוויתו ואומר אבכה ואקברנו (שם, שו' 111, 126, 140). לאחר שהוא בוכה וקובר את בנו (שם, שו' 146), הוא מארר כמה מקומות קרובים למקום הרצח (השווה שם"ב א.כא), כולל עיר הרוצח: אוי לך (שם המקום), שעליך נמחץ הנער אֵקֶהת (שם, שו' 152—168). לבסוף נכנס דנאל לביתו ונכנסות בוכות ומספידות ודנאל בוכה על בנו שבע שנים, עד שהוא משלח אותן מתוך ביתו (שם, שו' 170—184; ע"ע אבל, 3, ותמונת המילילית על ארון

צלמית חרס של מקוננת. התקופה הישראלית. אזור לכיש (תל עיטון ?)

הנשים: יושבות מבכות את התמוז (ח'יד) ואולי גם מן האמור על מספד הדרדמן (ע"ע) בבקעת מגדון (זכ' יב'יא), ויש אומרים אפילו מן הבכיה על בת יפתח. למרבה הצער אין תרגומים מעודכנים ונאמנים של קִינֹת אלה. גם אצל עמים אחרים קוננו על אלים שנעלמו, כגון אֶסֶר אלוהי הצומח ומושל המתים המצרי (ע'י' להלן (3); וע"ע מצרים, [ה], 2), בעל במיתוס האוגרית (ע"ע אבל), ואדוניס הסורי־פיניקי, אפילו ביוון; וע"ע תמוז, [ב].

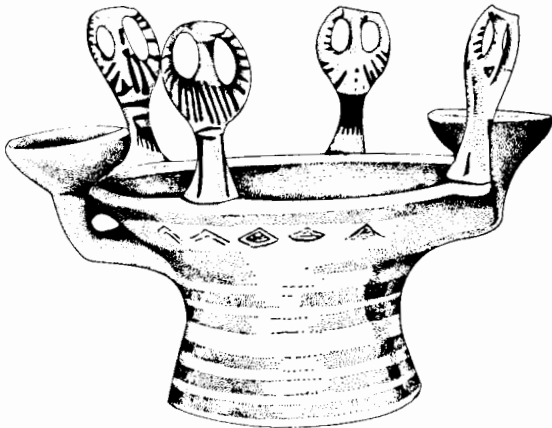
כדומה לנהוג בישראל היו גם במיסופוטמיה מקוננים ומ־קוננות מומחים ומקצועיים: BALAG.DI (על שם נבל שלי־וזה את הקינה) = šāriḫu (צורה); AMA.ĪR.RA (אם ככי); bakkītu/bakkā'u (בוכה ובוכה מקצועיים), lallaru (מִלִּיל ומִלִּילָה מקצועיים). תפקידם המדויק בלויה אינו ברור, אבל בטקסט אחד מסופר על ה־lallāru שהוא אוסף את משפחת המת לשם האבל (ZA 61, 49), ובטקסט אחר נאמר על ה־bakkītu שהיא סוכבת את העיר (ZA 51, 67: 138).

במערכת המונחים הקשורה באבל יש כמה ביטויים המורים על פעולות שבהשמעת קול. השם širḫu/širiḫtu (צריחה) מורה על תמליל; במונחים אחרים לא ברור תמיד אם מדובר גם במלים ולא רק בצעקות סתם; ביניהם bikītu (בכיה), sipdu/sipittu (אבל, משרש ספד), ועוד הרבה. ברור שאין בכייה זו ספונטאנית, שהרי בהכרזת־מלכות אחת נאמר במ־פורש שיש לבכות כמשפט המלך (AfO 17, 270: 19), וב־שטרות בית־דין אף מתרים ביורשים שמא לא יכבו (למשל, JEN, No 8: 11; השווה שבת קה, ע"ב; מ"ק כה, ע"א).

בקִינָה על אר־נַמ קוראת אמו (האלוהית): אוי לבי (JCS 21, 117: 16). קריאת הצער הרגילה באכדית היא: u'a-aja (השווה הו הו, אוי, והוי בעברית ואו־הו בסורית מודרנית). נוסח קצר הקשור בקינה היה kī habil, היינו: איך נחבל! (Lambert, Babylonian Wisdom Litera- (ture, 46: 116) ויש סוכרים שיש כאן שאילה מן הארמית (השווה: חבל, בכתובות קבר ארמיות, כגון: — DONNER, RÖLLIG, KAI I, no. 276: 7; COOKE, NSI, no. 145: 1 וכן בתלמוד כגון סנה' גט, ע"ב; קיא, ע"א; וכן השווה ויי לחבילא, מ"ק כה, ע"ב).

אשר לחיבורים ארוכים יותר המתארים נשיאת קינה בעת אבל יש לציין את המסופר בעלילת גלגמש: מוכטח לאַנְפְּדו העומד למות שגלגמש יביא את העיר ארך לבכות עליו (לוח ז, טור ג, שו' 45—46; השווה לוח ח, ג, שו' 4—5), ולאחר מות חבירו מקונן גלגמש. הוא פונה אל אנכדו בתקווה שיבכו עליו כל המקומות, החיות, והאנשים שהיו קשורים אתו בחייו (לוח מסלטאן־טפה 95—94; JCS 8, 506; ANET³). אחד־כך הוא פונה אל זקני ארך: שמעוני... אנכי לחברי אנכדו אבכה, כמִלִּילָה (מקצועית, dallārtu) מר אֵילִיל. הוא מתאר את חבירו במליצות, מזכיר את עלילותיהם לשעבר, תוהה על מות אנכדו ומתאר את אבלו הוא (מריטת השערות, פשיטת בגדים יפים; לוח ח, טור ב, שו' 1—22).

גם במיסופוטמיה נחשבות קבורה ובכייה יחד לחובות כלפי המת. אך מקום הקינה בטקס הלויה אינו ברור כל צורכו.

קדרה מיקנית ועליה מוצבות צלמיות של מקוננות.
פיראטי שבאטיקה
(על-פי ט. דותן, ארץ-ישראל יא [משלג], 121)

הקינה היוונית נקטה צורות שונות, ובכולן תפס הקהל מקום לצד המקונן. יש שהיחיד שר, והמקהלה ליוותה אותו רק בפזמון; יש שהמקהלה שרה לבדה; יש שיחיד או שני יחידים ומקהלה היו שרים בצורה אנטיפונית (השווה מש' מ"ק ג, ט; בר' סב, ע"א), לא היתה קינה בלא פזמון כלשהו. באיליאס מובאות בשלמותן רק קינות של יידי המתיים (אכילס ובריסיאס על פטרוקלוס, יח, שו' 314–342; יט, שו' 282–300, 314–337; כג, שו' 19–23, 178–183) וקרובותיהם (אשת הקטור, אמו וגיסתו, כב, שו' 430–436, 477–515; כד, שו' 720–775). בין המוטיבים החשובים: פניה אל המת וקריאת שמו, שכחו, תיאור מותו, ברכת פרידה, עימות העבר וההווה, הבטחת נקמה ותקווה שאותו גורל יקרה את האויב של המת, ומצד שני: מי יתן והיה המנוח מת באופן אחר או במקום אחר (השווה שמ"ב ג, לג). המקונן זוכר שהמת היה יקר לו ביותר, שהיה תפארת עירו, והוא מוכיח אותו על שום שעזב את המקונן. מוטיב אחרון זה הולם את הנעימה האנוכית שבקינות. בין תכונות המת נזכרות בייחוד אלו שמהן נהנה המקונן ועכשיו הן חסרות לו: הליני זוכרת שהקטור היה מגן עליה מפני שאר בני המשפחה; אנדרומכה אשתו דואגת מה יקרה לה ולבניה בעתיד.

העדות על מקומה של הקינה בחיי יוון העתיקה באה לא רק מן הספרות אלא גם מציורים שעל כלי-חרס. מסתבר שהיו מתחילים בקינה אחרי שהמת הוצג לפני הציבור (השווה איליאס כד, שו' 719–722). בציורים שעל כלי-חרס עומדים ליד מיטת המת לא רק בני משפחתו הקרובים אלא כפי הנראה גם מקוננות מקצועיות; האבלים מטפחים בראשיהם, מורטים שערים, קורעים בגדיהם, ומובילים את המת לקבר בתהלוכה פומבית גדולה בליווי נגינה בחלילים.

מימי סולון במאה ו' לפסה"נ היו נסיונות לתקן מה שהור"גש כקיצוניות במנהגי האבל. סולון אסר, בין השאר, התגור"דדות, "קינות קבועות" ומקוננות שאינן קרובות המת. אפשר שכתוצאה מהגבלת מקום הנשים וקינותיהם, נתרבו — לפחות בעדים ובקרב השכבות העליונות, וכן בספרות —

אחרים, שם). גם במיתוס הכנעני על אלקנרש (כנראה שיבוש של התואר: אל קונה ארץ) שנשומר בלשון החתית, מפיקדה אשרה, אם האלים, נשים מקוננות, וגם היא מבכה שבע שנים את בניה (ANET³, 519). אף-על-פי שיחידה של שבע שנים היא מוטיב ידוע בספרות המזרח הקדמון (ע"ע שבוע), והיא נראית כהפרזה מיתולוגית כאן, יש לציין שלפי ס' יהודית התאבלה יהודית על בעלה גם אחרי שעברו שלוש שנים מפטירתו (ח, ד"ו). יהודי יב התאבלו בחומרה על מקדשם שלוש שנים או יותר (קאולי, מס' 30, שו' 19–21, והשווה שו' 30), ואבל של ארבע שנים ידוע מכפתור (השווה גם ב"ב ס, ע"ב).

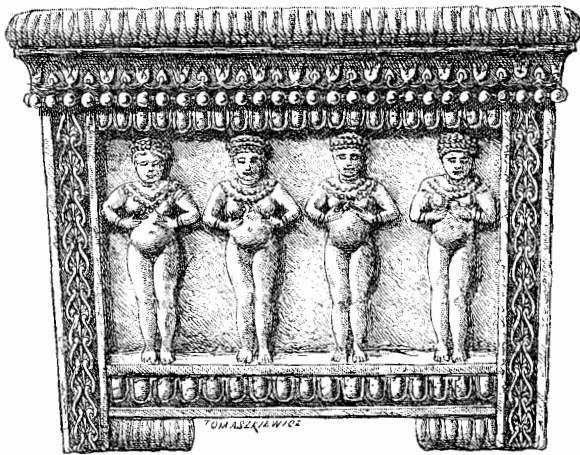
(3) מצרים. — אין עם שהתעסק במתים כמצרים. לפי המי"תוס המצרי נרצח אסר, אלוהי הצומח, על-ידי אחיו סת. אסת ונפתי, אחיות הנרצח, ככו וקוננו עליו. לאחר מכן הוקם אסר לתחיה כמושל עולם המתים. בדת המצרית זוהה כל מלך שמת, ולבסוף גם כל אדם שמת, עם אסר. המיתוס הוצג באופן דרמטי בפולחן אסר (השווה ANET³, 329–330), וגם בלוויית של מלכים והדיוטות. טקסי הלוויה ידועים מציורים, ולפעמים גם מכתובות על קירות הקברים. אחרי החניטה, שארכה כרגיל שבועים יום (ע"ע חנטים), הושמה הגויה באניה חגיגית שנסחבה לקבר על מגררת בתהלוכה ארוכה. למראשות החנוט ולמרגלותיו ישבו על ברכיהן אשת המת וקרובה אחרת, חשופות שדיים, וייצגו את אסת ונפתי המבכות את אסר. בקבוצה אחרת הלכו מקוננות מקצועיות, לבושות כחול-אפור, בוכות, קורעות בגדיהן, מטפחות על הגוף וזורקות עפר על ראשיהן ובגדיהן. בתהלוכה הלכו גם כהנים קוראי השבעות שתפקידן היה לזהות את המת עם אסר, להגן עליו מרעב וצמא ומסכנות אחרות בעולם המתים. ליד הקבר חיכו מנגנים ומחוללים.

בחגי אסר, בכל מקדשיו, קוננו שתי כהונות, מייצגות את אסת ונפתי, קינה שעיקרה מובע בפזמון: בוא לביתך. בקינה קראו לאסר הוי שליט, אדוננו... הוי שליט נעים... הוי אח נעים... הוי בני... וע"ע תמוז, [ב].

(4) חת. — מהספרות החתית ידועות לנו כמה תעודות שעניינן טקסי אבל, ביניהן טקס של שבוע וטקס של שבועיים. בתעודות אלו נודע מקום חשוב למשורר, ל"אשה חכמה" SALŠU.GI מעין כהנת-מכשפה) ולמקוננות (SALtaptaraš). פעולתן של המקוננות נמשכת לסירוגין במשך כל הטקס; אלא שחוץ מקטע אחד, שאינו נראה כקינה, לא נשתמר לנו נוסח קינותיהן.

(5) יוון. — ביוון נחשבו קבורה ובכייה או הספד "זכות המתים" (γέρας θανάτων; איליאס טז, שו' 457) וחסורם חטא העלול להכעיס את המת ואת האלים. סוגי הקינה הש"כחיים ביותר היו ה-θρήνος וה-γόος. שמות אלו היו כמעט נרדפים בתקופה הקלאסית, אבל בלשון הומרוס עודם נב"דלים זה מזה. מתיאורים מפורטים בשיריו (השווה אודיסיאה כד, שו' 58 ואילך; איליאס כד, שו' 720–723 ואילך) ניכר כי ה-θρήνος היא קינה ניגונית משוכללת של שרים מקצועיים או שרות מקצועיות, ואילו γόος היא קינת דיבור המאולתרת כפי קרובות המת (או כפי ידידיו).

(ME) שהושבתה (ANET³, 617:352-356); השווה איכה ה.כא).

מקוננות, תבליט על ארון קבורה מחמת (אמתוס) שבקיפרוס. מאות ז'—ר' לפסה"ג.

(על-פי Perrot-Chipiez, History of Art in Phoenicia and Cyprus, (London 1885, 210 fig. 141)

חשיבותן של תקבולות אלו עדיין לא הובררה כל צורכה. אבל מסתבר שהמוטיבים: רעב, חורבן עיר ומקדש, בזיוה, בריחה, שבי, בכייה משקפים חוויות דומות בימי חורבן, ואין בהם עדות מכרעת לזיקה ספרותית בין הקינות בישראל לבין הקינות המיסופוטמיות. מוטיבים אלו נמצאים גם בספרויות אחרות, כגון: דימוי המנוצח כאלמנה (א.א.), הנמצא בשיר הנצחון של פרעה מרנפתח (ANET³, 378), ובסוגי ספרות שאינם נגמנים עם הקינות. מקבילה מאלפת נמצאת למשל בספרות האותות מאשור: הארץ היא תלך באלמנות... אלוהי הארץ היא יעזובה, הארץ היא תיהפך (Orientalia, 110 [1930], O.S. 51-54; השווה רש"י לאיכה א.א.). למורטיבים אחרים בס' איכה יש מקבילות בסוגים ספרותיים אחרים במקרא עצמו: לאיכה א.כ. יש מקבילות לא רק בספרות מיסופוטמיה (לעיל) אלא גם בשירת האויגו (דב' לב, כה; השווה יר' יד'יח; יח' ז.טו); דימוי העיר המנוצחת לשרה (א.א.); לדעת מקדניאל, גם המלה רבתי, פירושה גברת, אדונית) נמצא בנבואת ישעיהו השני (מז.ה.ט). לאור כל זה יש רגליים לטענת הילרס שיש לדאוג מקבילות אלו על רקע היחס שבין ספרות המקרא וספרות מיסופוטמיה בכ"ל לותן, ולאור-דווקא כסימן לקשר בין הקינות שבשתי התרבויות.

ואין להתעלם מהבדלים חשובים בין קינות ישראל ומיסופוטמיה בהשקפתן על המאורעות. אלוהי ישראל הוא שהחריב את מקדשו ועירו (איכה ב.א.ח), ואילו בקינות המיסופוטמיות מתואר החורבן לפעמים כהחלטה שנפלה בקהל האלים, המנוגדת לרצון האל של העיר החרבה (ANET³, 372-340:617). בהתאם לכך אין בקינות המיסופוטמיות הכרה בחטא הסובלים כגורם החורבן. אור נחרבה, למשל, מפני שניתנה לה מלכות אבל לא מלכות נצחית, שהרי אין

נאומי הגברים, כגון הנאום המפורסם המיוחס לפריקלס על גיבורי אתונה שנפלו במלחמה (תוקידידס, מלחמת פלופונס, ספר ב, 34-46). החשוב בנאומים אלו היה הנאום אצל הקבר (επιτάφιος λόγος), שחובר בפרוזה מאופקת והדגיש את שבח המת יותר מן הצער.

גם כיוון נהגו לקונן על אלים ואף על גיבורים שמתו, ואחרי הריפורמות הועברו על האבל על אלו הרבה מהמנהגים שנאסרו בלוויית. ידועות ביותר הן הקינות על אדוניס (הוי הוי אדוניס, או לי על אדוניס... בכו, בכו לאדוניס), שהיו חלק של עבודת אלהים עממית של נשים.

(6) הערבים. — גם אצל הערבים תפסו הנשים מקום מרכזי באבל. על איש שאין לו אחות אמרו שאין לו מי שתקונן עליו; אף-על-פי-כן קרה לעתים שאחיו או קרובו של המת קונן עליו. קינות ערביות בנות זמננו הנוהגות בדרום עבר-הירדן, ארץ-ישראל, סוריה ומצרים נאספו במאות י"ט-כ' על-ידי חוקרי פולקלור. מתברר שאכן יש בקינות הערבים מקבילות רבות למוטיבים שבקינות המקרא: נפילת המת, שמחת האויב, מארת מקום האסון (אל יפלו טל או גשם באמל; יא'הנוב, עמ' 143), נשק הגיבור, השוואתו לארי ונשר, הקריאה לבכי, נדיבות הגיבור, ואהבתו הגדולה של המקונן לגיבור. שכיח הפזמון אוי, חבל (יא חיף) על פלוני שמת! על מקום הקינה במנהגי האבל הערביים ע"ע אבל 4.

(ב) קינה קיבוצית. — שכני ישראל התאבלו גם על אסון קיבוצי. ממיסופוטמיה העתיקה נתגלו קינות בשומרית וב-אכדית על ערים ומקדשים שנהרסו. דוגמות לקינות מעין אלו נודעו למן התקופה הבבלית הקדומה ועד לתקופה הסל-בקית. קינות ציבור אלו נקראו בשומרית בשם BALAG, על-שם מין נבל; והן מחולקות לשני חלקים: ÉR (= בכיה) ו-ÉR.ŠEM.MA (בכיה לקול תוף הידוע בשמו ŠEM). להרבה מהן צורה אנטיפוגית או פזמונית (GÁL, באכדית meħru ša zamāri).

לדעת קראוס שייכים הן ס' איכה והן הקינות המיסופוטמיות לאותו סוג ספרותי, שהוא מכנה אותו: קינה על מקדש שנחרב, ומקורה, לדעתו, בטקס פולחני. ואמנם יש בקינות המיסופוטמיות, ובראשן הקינות השומריות על חורבן אור וערי מקדש אחרות, משום דמיון ואף משום הקבלה לס' איכה, כך למשל בקינה על חורבן אור (שו' 306) מקוננת האלה נגל (בגוף ראשון) על ביתה שחרב, והיא אנוסה לגלות מעירה ואינה מוצאת מנוח (ANET³, 461); השווה איכה א.ג). עוד נאמר באותה קינה שהעם גמנעו מלרחוץ, תוארם גשתנה, השיר הפך לבכי והזמרה לקינה (שו' 357-360 [ANET³, 462]; השווה איכה ד.ח; ה.טו). ואף קינות אחרות על חורבן ערי-מקדש מיסופוטמיות הושמו כפי אלות (למשל BRM 4, no. 9: 35, שם נאמר שהאלה יושבת ונאנחת בצד). ביצירה שומרית אחרת — הקינה על נפילת אור ושומר — מבכה המשורר את אור שבניה נהרגים בחרב ומתים ברעב (ANET³, 618:392; 402-404); השווה איכה א.כ; ועוד דב' ל.כ.ה; העם מנועים מלדרוש באלים (ANET³, 612:18); השווה איכה ב.ט). המקונן מתפלל לאנגל להשיב את העיר מבדידותה ולחדש את תכונתה

17:89; no. 17:89; השווה עמ' ה.טז). אפשר שיש קינת לעג בעלילת בעל האוגריתית; כשנכנע בעל למת שמח בן האלים מת (וישא) קולו ויקרא: איך ילחנ (ישפל? יעבד?). (גורדון, UT, מס' 67, טור II, שו' 21–22).

[ג] סוף דבר. — כמו בכל ספרות עתיקה, כבדה יד המ־סורת בעיצוב צורת הקינות בישראל. הקינות מכל הטיפוסים מיוגו פרטים המתאימים לאיש, לעיר, או לעם הנידון יחד עם צורות ומוטיבים רגילים. רק הקינות הקיבוציות והנ־בואיות סטו בתכונות מסוימות מדרך המסורת ועיצבו להן תכונות מיוחדות המתאימות לעיקרי דת ישראל, בגלל רקען ההיסטורי ותפקידן הנבואי. לא כן קינות היחיד, שנהגו בתחום שהיה בתקופת המקרא רחוק מעניין דת ה'. אותן יש לראות כסוג שבו יד המסורת על העליונה, וכפי הנראה לא קלט את ערכי דת ישראל. השימוש ביסודות רגילים וכלל־אנושיים בקינות היחיד לא גרע מכוון לשקף את רגשי האבלים בשעת צערם ולעוררם, שכן חוויה זו הריהי סוף־סוף משותפת לכל המין האנושי.

מבואות למקרא, ובייחוד:

A. BENTZEN, Introduction to the OT I, Copenhagen 1948, 135–138; O. EISSFELDT, Einleitung in das AT³, Tübingen 1964, 126–131; SELLIN — FOHRER, Einleitung in das AT¹⁰, Heidelberg 1965, 297 ss.

מחקרים כלליים:

556–544 קויפמן, האמונה הישראלית ב, 556–544 H. GUNKEL, RGG 2 (1910), 49–51; H. JAHNOW, Das Hebräische Leichenlied, Berlin 1923 = BZAW 36; P. HEINISCH, Die Trauergebräuche bei den Israeliten, Münster i.W. — Aschendorff 1931; idem, Die Totenklage im AT, Münster i.W. — Aschendorff 1931; T. H. GASTER, The Holy and the Profane, New York 1955, 137–195; idem, Myth Legend and Custom, London 1969, §§27, 115b, 135, 202, 203, add. 205, 207c, 339; DE VAUX, Institutions I, 93–100; E. JACOB, IDB 2, 452–454; G. STÄHLIN, Theological Dictionary of the New Testament 3, Grand Rapids, Michigan 1967, 148–155; W. JANZEN, Mourning Cry and Woe Oracle, Berlin-New York 1972 = BZAW 125

פרטים על קינות על יחיד:

הפירושים לכתובים; ובייחוד S. R. DRIVER לעמוס; ת. א. גינזבורג לקהלת; מ. צ. סגל, לבן־סירא; ועוד: ש. ד. גויטיין, עיונים במקרא, תל־אביב תשכ"ג, 271–277; ת. ר. רבינוביץ, בית מקרא יז/ב (מט) (תשל"ב), 235–236 H. L. GINSBERG, JBL 57 (1938), 209–213; E. A. SPEISER, JBL 69 (1950), 377–378; C. H. GORDON, Y. Kaufmann Jubilee Volume, Jerusalem 1960, 46–49

קינות ואבל ביהדות בתקופה שלאחר המקרא:

ש. ליברמן, תוספתא כפשוטה, ניו־יורק תשט"ו ואילך (למבואות); אנציקלוד־פדיה תלמודית ט, ירושלים תשי"ט, תרו—תריט S. KRAUSS, Talmudische Archäologie 2, Leipzig 1911, 54–82; STRACK — BILLERBECK, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch 1, München 1922, 521–523; 4, München 1928, 580–590; D. ZLOTNICK, The Tractate Mourning, New Haven 1966

קינות על יחיד בתרבויות השכנות:

כללי:

FOWLER — FOWLER, The Works of Lucian of Samosata 3, Oxford 1905, 217

מי סופוטמיה:

א. מלמט, ארץ־ישראל ד (תשט"ז), 78–80 M. JASTROW, Religion of Babylonia and Assyria, Boston 1898, 604 s.; idem, ZA 20 (1907), 194; F. THUREAU-DANGIN, Die Sumerischen und Akkadischen Königsinschriften, Leipzig 1907, 68; idem, RA 19 (1922), 175 ss.; MEISSNER, BA 1, 424–429; GRESSMANN, AOTAT³, 270–273; L. WATERMAN, Royal Correspondence of the Assyrian Empire I, Ann-Arbor 1930, 302–305; E. EBELING, Tod und Leben, Berlin-Leipzig 1931, nos. 11–16; W. VON SODEN, ZA 43 (1936), 255 ss.; 45 (1939), 42–61; 51 (1955), 130–166; 61 (1971), 49; idem, Festschrift V. Christian, Wien 1956, 103 s.; P. DHORME, RA 38 (1941), 57–66; G. DOSSIN, ARM 1, 36–39; J. R. KUPPER, ARM 3, 100–103; A. L. OPPENHEIM, JNES 11 (1952), 131; FALKENSTEIN — VON SODEN, Sumerische und Akkadische Hymnen und Gebete 1, Zürich 1953, 185–187; O. R. GURNEY, JCS 8 (1954), 90–95;

מלכות נצחית בעולם (שם, שו' 368–370). בדומה לס' איכה, הקינות המיסופוטמיות מביעות תקווה לעתיד ולגקמה באו־בים (ANET³, 619: 457). תקווה זו מבוססת על רחמי האלים, ואילו התקווה בישראל מבוססת גם על רחמי ה' וגם על בריתו.

באשר למקומן של הקינות בחיים, מסתבר לפי שמן (עייין לעיל (א), (1)) — שהן הושרו לנגינת נבל ותוף. משערים שהקינות הושרו לראשונה על־ידי נשים, אחר־כך גם על־ידי המשוררים kalû, משוררי מקדש שהתמחו בבכיות ות־פילות שנועדו להרגיע את לב האלים הגדולים (STRECK, Assurbanipal, 366: 13). לדעת יקובסן קוננו קינות אלו לא בטקס לזכר החורבן אלא בשעת פינוי החרבות לשם חידוש המקדש (השווה (ANET³, 339–341). הקינה באה להטעים שהחורבן בא כאשמת הפולש הזר, ושאין בנתיצתן ובפינויין של החרבות לפני החידוש, שום חילול הקודש מצד המחדשים.

תולדות הסוג הספרותי הזה יש בהן משום תהליך של סיגול והכללה. הקינות הקדומות (כגון אלו המובאות ב־ANET³, 611–619, 455–463, 611–619) מלאות רמזים למאורעות מיוחדים, ובגלל פירוט זה לא התאימו בצורתן המקורית לחוויות של דורות מאוחרים. קינות מעין אלו לא שימשו עוד בעבודת המקדשים ושרדו לנו רק משום שהיו חומר לימוד והעתקה בכתי־הספר לסופרים. קינות אחרות (כגון הקינה "ים זועם" ששיחזר ר. קוטשר) סוגלו לתנאים החדשים והותאמו לשמש כקינות ציבור על כל אסון לציבור. לפיכך נשארו בעבודת המקדשים.

גם אצל היוונים יש עדות למציאות קינות על ערים שנפלו או שחרבו. בטרגדיה "נשי טרויה" של אברטיפס קוראת המקהלה למזוות לשיר קינה של מזמורים חדשים על נפילת טרויה ואחר־כך בוכות קרובות הקטור: הלכה שמחה, הלכה טרויה. ב"הפרסים" לאסכילס מקונן השליח על נפילת צבא פרס: ערי ארץ אסיה כולה, אדמת פרס ומחסה־עושד רב, איך נהרסה שמחתך הרבה במכה אחת, נפלו אבדו מבחר הפרסים! העדות על הקינות משתקפת ברובה בטרגדיות, אבל יש גם קינות וכתובות מחוץ להן, ואפשר להכיר ככולן קווים משותפים המורים על יסוד משותף. שכיח מבנה נוסחאי של שאלות חוזרות המתחילות "איה", ותשובה בשורה האחרונה: איה... איה... איה... כולם הלכו שאולה... מבנה זה נשתמר גם בדורות מאוחרים כשעברה הקינה לצורת נאום פרוזאי. קינות על אסון קיבוצי נשמעות עד היום כיוון לא פחות מקינות על יחידים. ראוי לציין נוסח זה המופיע בשתי קינות במאה כ': הרים... אל תפריחו לעולם ואל תדשיאו, מפני הרעה שאירעה הקיץ, מלאו ההרים גוויות, והגיאיות דם.

(ג) קינה נבואית. — גם מגידי עתידות בעמים חזו לפעמים אבל לבני עמם ולנכרים. בספרות האותות שכיחות נבואות, שתהא בכיה או אבל לאיש מסוים, בארץ מסוימת, בהיכל, או בארץ האויב. כך למשל: ... המלך ימות... אויב יכה את צבאי... ובכיה תהיה בארץ; או: תאבד הארץ ותאבל (LEICHTY, Šumma Izbu, 97: 100*; 204: 28); איש מפורסם ימות והשוק יאבל (sipittu sūqa ibā'; YOS 10,).

139; E. LEICHTY, *The Omen Series Šumma Izbu*, Locust Valley, N.Y.: יח"ט 1970; W. VON SODEN, *ZA* 61 (1971), 49

קִינִי, הַקִּינִי, בְּנֵי קִינִי, הַקִּינִים (דה"א ב,נה). — [א] חטרי-בה של גור

דדים בסיני, בנגב ובדרום יהודה, שאולי רשאים אנו להגדיר רה כחטיבה שבטית-חברתית. משפחה אחת שנפרדה מהקינים (מקין) ונדדה לצפון לסביבת קדש (ע"צ) נתייחדה בשם חבר הקיני (שופ' ד,יא;ז; ה,כד) או בית חבר הקיני (שם ד,יז). בר' ט,יט, מונה את הקיני בין עשרת העממים שישבו בארץ המוכתחת לאברהם. ואולי יש לראות בהזכרתו של הקיני בראש אותם עממים רמז לקיומו כאחד משבטי סיני והנגב בתקופה שקדמה לכיבוש הארץ בידי ישראל. על זיקת הקיני לקין, ועל מוצא הקינים עיין לקמן, [ב].

בכתובת מצרית מימי שושלת י"ב של מצרים שגילה פיטרי בסיני (מס' 163) בא השם קני ליד שמות שמיים אחרים. אם הכוונה שם לקירבה של משפחת נודדים לקיני, אפשר אולי להסיק מכאן שכבר בתקופה הכנענית התיכונה היו משפחות הקינים, או משפחה קינית, נודדים בחצי האי סיני. להנחה זו אפשר למצוא אסמכתה בכך שהקיני נמנה עם עממי כנען הקדומים וכן בכך שהוא קשור לעמלק, אם במשל בלעם המסמיך את הקיני אל עמלק (במ' כד,כ ואילך) ואם בדברי שאול אל הקיני: לכו סורו רדו מתוך עמלקי פן אור-סיפך עמו ואתה עשיתה חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים (שמ"א טו,ו). שלא כשופ' א,טז, מעורר כתוב זה שבס' שמואל את הרושם, שהקיני כבר נדד בנגב בשעת כיבוש הארץ; משום כך אפשר להעלות על הדעת שהשקפה זו באה על ביטוייה גם בבר' ט,יט.

בשני כתובים מודגשת זיקת הקינים למדינים. בשופ' ד,יא נמנה קין במפורש על בני חובב חותן משה, ובשופ' א,טז, באמר: ובני קיני חותן משה. ודומה, שמעבר להנחה המסתרת ברת בדבר שתי מסורות ספרותיות על מדינים וקינים, לגבי זהותו של חותן משה, ניתן לחשוף את התשתית ההיסטורית של הקירבה בין הקינים למדינים ולשבטי ישראל. המדינים שבסיני, המוזכרים בעניין רעואל = יתרו (שמ' ב,טז-כב; ג, א; ד,יח; יח,א ואילך; והשווה: חובב בן רעואל המדיני; במ' י,כט) אולי נתקרבו לקינים, עד כדי זהות אתם; בדומה למד-ינים שנתקרבו למואבים בעבר הירדן המזרחי (בר' לו,לה; במ' כב,ז; כה,ו,טו; והשווה הקשר לסיחון יהו' יג,כא) ולמד-דינים מסוג השוסים או הסוחרים שזוהו כישמעאלים או אפילו נתכנו ישמעאלים — אולי ככינוי טיפולוגי (בר' לו, כה,כז,כה,לו; שופ' ח,כד).

סיפורי התורה על נשואי בת כהן מדין למשה, שנשתמרו בהם, כנראה, מסורות קדומות ביותר על משה (ע"צ) אפשר שהם משקפים את המגע הראשון שבין שבטי ישראל למדינים-הקינים אחר יציאת מצרים. הסיפור על יתרו, היועץ למשה בענייני משפט והנהגה והמדגיש ביותר את מעמדו כחותן משה (שמ' יח,א,ה,ו,ז,ח,יב,יד,טו,יז,כד), ייתכן לפרשו על רקע ייחודם של המדינים-הקינים בין שבטי המדבר, כשכנהגיהם משמשים יועצים במריבות וב-ענייני משפט, אולי על סמך הכבוד שרחשו להם אנשי

E. WEIDNER, *AFO* 17 (1954-56), 270; W. G. LAMBERT, *AFO* 19 (1959-60), 52; idem, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1960, 46; S. N. KRAMER, *Iraq* 22 (1960), 59 ss.; idem, *The Sumerians*, Chicago 1963, 130-132, 208-217; idem, *JCS* 21 (1969), 104-122; S. N. KRAMER et alii, apud PRITCHARD, *ANET*³, 50-52, 53, 84, 87-88, 109, 110, 289, 435, 506; CL. WILCKE, *XVIIIe Rencontre Assyriologique Internationale* (1969), München 1970, 81-92

כנענים:

H. L. GINSBERG, *BASOR* 72 (1938), 13-15; idem, apud PRITCHARD, *ANET*³, 139, 143, 146-148, 153-155; A. GOETZE, *ibidem*, 519; H. A. HOFENER, *RHA* 76 (1965), 5-16; W. F. ALBRIGHT, *Yahweh and the Gods of Canaan*, London 1968, 131 s.

מצרים:

R. O. FAULKNER, in *Mélanges Maspero* I, Paris 1935-38, 337-348; idem, *JEA* 22 (1936), 122-140; M. WERBROUCK, *Les pleureuses dans l'Égypte ancienne*, Bruxelles 1938; J. ČERNÝ, *Ancient Egyptian Religion*, London 1952, 34-37, 82-96, 104-107, 120 s.

חת:

H. OTTEN, *Hethitische Totenrituale*, Berlin 1958; O. R. GURNEY, *The Hittites*, Harmondsworth 1966, 164-169

יוון:

O. SEYFFERT, *Dictionary of Classical Antiquities* (Nettleship — Sandys eds.), New York 1963, 5-6, 101-105; M. ALEXIOU, *The Ritual Lament in Greek Tradition*, 1974

ערבים:

J. G. WETZSTEIN, *Zeitschrift für Ethnologie* 5 (1873), 270 ss.; G. H. DALMAN, *Palästinischer Diwan*, Leipzig 1901; E. LITTMANN, *Neuarabische Volks poesie*, Berlin 1902; MUSIL, *AP* 3; P. KAHLÉ, in *Eucharisterion* H. GUNKEL, *Göttingen* 1923 (= *FRLANT* 19/1), 346 ss.; C. BROCKELMANN, *Handbuch der Orientalistik* 3, Leiden 1954, 253-282; F. GABRIELI, *Studi Semitici* 2 (1959), 95-114

קינות ציבור:

1. על מגילת איכה:

הפירושים לכתובים; בייחוד:

W. RUDOLPH², Leipzig 1939; H. J. KRAUS³, *Neukirchen-Vluyn* 1968; D. R. HILLERS, *Garden City*, N.Y. 1972

ועוד:

קויפמן, האמונה הישראלית ג, 601-584

N. K. GOTTWALD, *Studies in the Book of Lamentations*, London 1962, 33-46; R. GORDIS, *75th Anniversary Volume of the JQR* (1967), 267-286; idem, *JQR* N.S. 58 (1967), 14-33; T. MCDANIEL, *Biblica* 49 (1968), 27-53, 199-217; J. TIGAY, *Encyclopaedia Judaica* 10, Jerusalem 1972, 1368-1375 (1, 857 corrigenda); idem, *JNES* 34 (1975) (ברפס)

2. על קינות ציבור:

T. PINCHES, *PSBA* 17 (1895), 64-74; 23 (1901), 192, 196-199; A. T. CLAY, *Babylonian Records in the Library of J. Pierpont Morgan* 4, New York 1923, no. 9; LUCKENBILL, *AR* 2, §§171, 175, 938; F. NÖTSCHER, *Orientalia* O.S. 51-54 (1930), 110; T. JACOBSEN, *AJSL* 58 (1941), 219-224; idem, *JNES* 5 (1946), 147 s. n. 32; E. A. SPEISER, apud R. DENTAN (ed.), *The Idea of History in the Ancient Near East*, New Haven 1955, 55-67; M. TSEVAT, *JBL* 78 (1959), 199 ss.; S. N. KRAMER, *Iraq* 25 (1963), 171-172; idem, *The Sumerians*, Chicago 1963, 38, 58, 62-66, 142-144, 259, 263, 291-292, 295; A. L. OPPENHEIM, *Ancient Mesopotamia*, Chicago 1964, 268; D. R. HILLERS, *Treaty Curses and the OT Prophets*, Rome 1964; H. J. KRAUS, *Worship in Israel*, Richmond Va. 1966, 225-229; T. MCDANIEL, *VT* 18 (1968), 198-209; J. ALLEGRO, *Qumrân Cave 4* (DJD V), Oxford 1968, no. 179; M. P. HORGAN, *JSS* 18 (1973), 222-234; W. W. HALLO, apud B. SHERWIN (ed.), *Perspectives in Jewish Learning* 5, Chicago 1973, 7 s.; R. KUTSCHER, *Oh, Angry Sea, The History of a Sumerian Congregational Lament*, New Haven-London 1975

קינות נבואיות:

הפירושים לכתובים ובייחוד הפירושים של איכרודט וצימרלי ליחזקאל; ועוד: א. גינזברג, *כתבי אונגריה, ירושלים תרצ"ו*, 50; קויפמן, האמונה הישראלית ג, 43 ואילך; ד, 65-66; א. מלמט, *ארץ-ישראל ד (תשט"ז)*, 79 S. N. KRAMER, *BASOR* 94 (1944), 7, 9; A. GOETZE, *Old Babylonian Omen Texts*, New Haven 1947; A. L. OPPENHEIM, *JNES* 11 (1952), 131; G. FOHRER, *Die Symbolischen Handlungen der Propheten*, Zürich 1953; M. GREENBERG, *JBL* 77 (1958), 101-105; W. G. LAMBERT, *AFO* 19 (1959-60), 52; idem, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1960, 46; H. L. GINSBERG, *Y. Kaufman Jubilee Volume*, Jerusalem 1960, 63-64; J. LINDBLOM, *Prophecy in Ancient Israel*, Oxford 1965, 165-173; G. PETTINATO, *Die Ölwaarsagung* 2, Roma 1966, 114-116; *ANET*³,